

Marcin Gierczyk, Dagmara Dobosz

Uniwersytet Śląski

Możliwości metodologiczne w badaniach problemów społecznych – perspektywa partycypacyjna

Methodological possibilities in research of social problems – participatory perspective

ABSTRACT: From the perspective of the active research paradigm, research may constitute an effective mean of social emancipation. Active partnership relation between a researcher and a subject is supposed here and the use of private experience of individuals enables to capture problems that are not obvious and noticeable for the researcher. The purpose of this article is to review selected methods and techniques which are participatory oriented, designed in order to develop practical solutions of social issues, support potential of individuals and communities and to develop civic involvement.

KEYWORDS: Action research, methodology, social participation, participatory research.

STRESZCZENIE: W myśl paradygmatu badań aktywizujących badanie może być skutecznym środkiem społecznej emancypacji. Zakłada się tutaj aktywną i partnerską relację badacz-badani, a wykorzystanie osobistych doświadczeń jednostek pozwala uchwycić nieoczywiste i niedostrzegalne dla badaczy problemy. Celem niniejszego artykułu jest przegląd wybranych metod/technik o orientacji partycypacyjnej służących wypracowaniu praktycznych rozwiązań problemów społecznych, wspierania potencjału jednostek i społeczności oraz rozwoju zaangażowania obywatelskiego (społecznego).

SŁOWA KLUCZOWE: Badania w działaniu, metodologia, partycypacja społeczna, badania partycypacyjne.

Globalne upływnienie tradycyjnych struktur społecznych oraz „zanurzenie” jednostki w poczuciu niepewności i konieczności stałego konstruowania siebie zmusiły badaczy społecznych, w tym pedagogów, do namysłu nad rolą i miejscem badacza w płynnej nowoczesności (Červinková 2012, s. 7). Jej emergentny charakter oraz fakt, że diagnozy we współczesnym świecie tak szybko jak powstają, tak szybko się starzeją, skłania badaczy do odejścia od tradycyjnych metod i zwrócenie się w stronę metodologii bardziej innowacyjnych (Konecki 2000). Jedną z możliwości wyjścia naprzeciw postępującym przeobrażeniom stają się badania w działaniu, rozumiane jako „szereg podejść teoretyczno-metodologicznych, które łączy wizja badań jako środka społecznej emancypacji” (Červinková 2012, s. 8). W porównaniu do klasycznych paradygmatów, które postulują możliwie najmniejszy wpływ badacza na obiekt badań, paradygmat badań aktywizujących proponuje poznanie jako krok do zmiany i ulepszenia badanej rzeczywistości społecznej (Dudkiewicz 2011, s. 4). Celem niniejszego artykułu jest przegląd wybranych metod/technik (często wywodzących się z etnografii i antropologii), służących wypracowaniu praktycznych rozwiązań problemów społecznych oraz wspieraniu potencjału jednostek, a nawet całych społeczności (Reason, Bradbury 2000, s. 1). Myślą przewodnią jest przybliżenie i skupienie w jednym miejscu wachlarza metod badawczych, wartościowych z punktu widzenia upowszechniania partycypacji społecznej, które mogą znaleźć zastosowanie w diagnozie problemów społecznych na gruncie lokalnym oraz ponadlokalnym realizowanej z perspektywy pedagogiki społecznej.

Mapowanie partycypacyjne

*Mapy to coś więcej niż kawałki papieru.
Są to historie, rozmowy, życia i piosenki związane
z danymi miejscami i są nierozzerwalnie powiązane
z kontekstem politycznym i kulturowym, z którym są związane.*
Warren 2004, za: Rambaldi 2005, s. 5

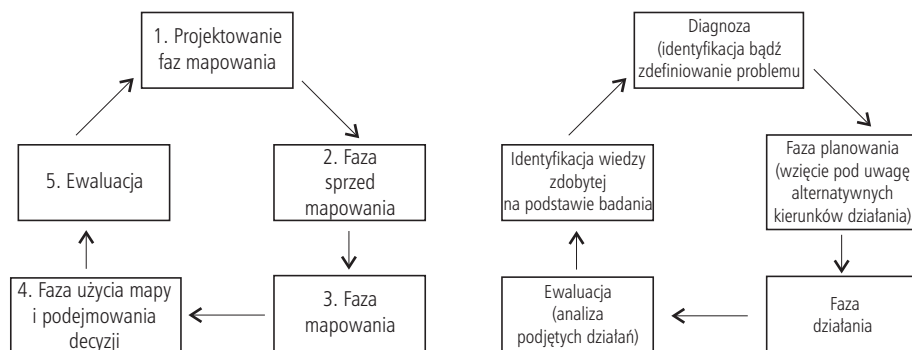
Mapowanie partycypacyjne to interaktywna metoda/technika¹ badawcza, opierająca się na badaniu postaw i opinii miejscowej ludności, za po-

¹ W literaturze przedmiotu termin metoda i technika jest zamiennie stosowany w zależności od interpretacji i preferencji metodologicznych badaczy.

mocą tworzenia danych wizualnych i niewizualnych, których celem jest diagnoza problemów, możliwości oraz niepokojów jakie pojawiają się w badanej społeczności. Podejście to łączy w sobie elementy kartografii (przenoszenie na mapy informacji związanych z wybranym wycinkiem przestrzeni) oraz metod badań społecznych (uzupełnienie informacji danymi pochodzącymi z wywiadów pogłębionych lub ankiet) (<http://linkage.iop.krakow.pl/pl/mapowanie-partycypacyjne>). Celem tej metody jest również partycypacja społeczna związana z włączaniem w procesy decyzyjne społeczności lokalnej (Chambers 2006, s.1–11). Mapowanie partycypacyjne ma wiele różnych źródeł – od antropologii społecznej do uczestniczących badań w działaniu czy edukacji i jest stosowane przez badaczy na całym świecie (Chambers 2008, s. 299). Przyjmuje ono wiele zastosowań, związanych przede wszystkim z zarządzaniem zasobami naturalnymi, ludzkimi, urbanistyką, badaniem zdrowia i chorób, ubóstwa, głodu oraz rozwiązywania sporów terytorialnych (Cadag, Gaillard 2012, s. 100–109).

W metodzie tej uczestnicy badania pracują razem, aby stworzyć wizualną mapę miejsca, w którym występuje określony problem, korzystając przy tym z narzędzi i materiałów, których dostarcza inicjator badania. Podczas tworzenia mapy, grupa może obradować nad tym, jak najlepiej przedstawić daną problematykę, dzielić się uwagami, osobistymi historiami i anegdotami. Może to prowadzić do bogatych, a czasem zaskakujących wyników dotyczących badanego zagadnienia (Cadag, Gaillard 2012, s. 100–109). W związku z tym, że badani osądzają na mapie swoje codzienne doświadczenia, mapy partycypacyjne są narzędziem badawczym, które może zostać wykorzystane do celów innych niż przestrzenne – do odkrywania relacji społecznych (np. za pomocą map myślowych i mapowania sieci społecznych). Takie wykorzystanie można dokładniej opisać jako „interaktywne podejście wykorzystujące ogólnodostępne metody wizualne w wywiadach indywidualnych i grupowych, służące pozyskiwaniu odpowiedzi na pytania w badaniu jakościowych” (Emmel 2008, s. 1). Ten rodzaj mapowania może nie mieć bezpośredniego wpływu na dokonywanie zmian czy kwestionowanie relacji władzy, ale może, w przeciwieństwie do innych metod zbierania danych (jak np. kwestionariusze), zapoczątkować budowę szerszego dialogu i relacji (Amsten, VanWynsberghe 2005, s. 361).

Międzynarodowy Fundusz Rozwój Rolnictwa (IFAD), który jest instytucją zajmującą się zwalczaniem ubóstwa i głodu na obszarach wiejskich w krajach rozwijających się, zaadaptował podejście mapowania partycypacyjnego (The IFAD adaptive approach to participatory mapping 2010), zgodnie z modelem badań w działaniu (Susman 1983, s. 95–113), w następujący sposób:

Rys. 1. Fazy mapowania

Źródło: The International Fund for Agricultural Development (IFAD 2010) (od lewej), Model badań w działaniu, Susman 1983, s. 102 (po prawej)

W skład poszczególnych faz zaprezentowanych na schemacie wchodzi (The IFAD adaptive approach to participatory mapping 2010):

1. Przygotowanie badanych (społeczności lokalnej) do mapowania: wprowadzenie do mapowania, przedstawienie celów i środków za pomocą których będzie prowadzone mapowanie. Przedstawienie ograniczeń, które mogą wystąpić podczas mapowania jak również poinformowanie uczestników, że nie zawsze za pomocą owej mapy można osiągnąć zamierzone cele.
2. Ustalenie celu tworzenia mapy: na tym etapie należy określić strategię tworzenia mapy, ustalenie adresata/decydenta, dla którego będzie ona tworzona. Należy w tym punkcie zapewnić możliwość zadawania pytań, celem rozwiązania wszelkich wątpliwości przy tworzeniu mapy. Można również tworzenie mapy rozłożyć na kilka etapów, gdzie w każdym z nich inna grupa będzie ją tworzyć i uzupełniać.
3. Wybór członków lokalnej społeczności do podjęcia inicjatywy po wykonaniu mapy.
4. Tworzenie mapy wraz z legendą.
5. Analiza i ewaluacja wykonanej mapy przez społeczność lokalną: na tym etapie dozwolona jest modyfikacja informacji przedstawionych na mapie.
6. Przedstawienie mapy osobom lub instytucjom zgodnie z założonymi celami.

Z punktu widzenia pedagoga niewątpliwą zaletą tej metody jest możliwość poznania „indywidualnego wyobrażenia każdego uczestnika o danej przestrzeni i środowisku” (Urbanik i in. 2010, s. 64) (dlatego też mapy partycypacyjne często nazywa się mapami poznawczymi). Uczestnicy badania na-

nosząc na schematyczne mapy swoje oceny i preferencje mogą na przykład ocenić przyjazność miejsc będących przedmiotem badania, określić swoją aktywność przestrzenną (przemierzane codzienne szlaki) oraz wskazać miejsca, z którymi się identyfikują. Aspekt wizualny tej metody sprzyja mówieniu o konkretnych miejscach, potrzebach, zasobach i barierach, ułatwia integrację grupy oraz zabieranie głosu przez reprezentantów różnych grup społecznych, w tym osoby bardziej nieśmiałe. Dane przedstawione w postaci mapy są łatwiejsze do zrozumienia oraz umożliwiają wychwycenie często niezauważanych powiązań między zjawiskami (Urbanik i in. 2010, s. 65).

Mapowanie partycypacyjne można porównać do metody *Photovoice*, która również jest efektywnym narzędziem ułatwiającym rozpoznanie i zdefiniowanie problemów ludzi reprezentujących grupy o niskim statusie społecznym, którzy mają niewielki wpływ na podejmowane decyzje polityczne dotyczące ich lokalnych wspólnot i społeczności (np. dzieci i kobiety wiejskie), a poprzez fotografię i dokumentację warunków swojego codziennego życia mogą dotrzeć do decydentów politycznych i zainicjować zmiany mające na celu poprawę jakości życia członków społeczności, którą reprezentują oraz włączenie ich w aktywny i świadomy udział w procesie kształtowania polityki lokalnej. Mapowanie i *Photovoice* to nie tylko metody badawcze, ale przede wszystkim procesy zakładające współpracę członków wspólnoty i pomoc ludziom, których problemy są często pomijane i których głos w przestrzeni publicznej nie ma znaczenia, a którzy dzięki wizualizacji problemu mają możliwość refleksji nad własnymi, pozytywnymi i negatywnymi doświadczeniami związanymi z warunkami życia panującymi w danej społeczności, co w szerszej perspektywie może zachęcić osoby znajdujące się w trudnym położeniu do krytycznego i świadomego myślenia i lepszego zrozumienia sytuacji, w jakiej się znajdują, a przede wszystkim, doprowadzenia do korzystnych dla nich zmian politycznych i poprawy warunków ich bytu (Wang, Burris 1997, s. 370).

Deliberacja

Deliberacja nie jest *stricte* metodą badawczą, ale sztuką prowadzenia dyskusji, której celem „jest wypracowanie wspólnej decyzji, najlepiej osiągnięcie konsensusu w danej sprawie. [...] Następuje to na drodze przedstawiania i modyfikowania – pod wpływem racji prezentowanych przez innych – uzasadnień danego stanowiska” (Wasilewski 2007, s. 315). Deliberacja, najszerszej rzecz ujmując, to dialogiczna wymiana opinii w przestrzeni publicznej, podejmowana przez grupę ludzi, w której uwzględnia się wszystkie możliwe głosy i stanowiska dotyczące istotnych (w danym momencie) z punktu widzenia

obywateli kwestii, których celem jest wypracowanie optymalnego w danych warunkach rozwiązania dla podniesionych problemów. Istnieje wiele metod mających na celu podniesienie stopnia świadomości obywateli oraz zapoznanie ich z zasadami deliberacyjnych dyskusji m.in.: sondaż deliberatywny[®], sądy obywatelskie, fora sąsiedzkie, konferencje konsensusu. Wszystkie łączy jeden cel, jakim jest włączanie w debaty publiczne tych obywateli, którzy są wykluczeni przez społeczeństwo lub obojętni wobec jakichkolwiek działań społecznych. Dzięki metodom opartym na deliberacji zostają oni włączeni w procedury demokratyczne, zaś ich udział w tego rodzaju przedsięwzięciach może w przyszłości przenieść się na inne zmarginalizowane jednostki (Krzewińska 2012, s. 10).

Oparty na idei deliberacji sondaż deliberatywny[®] jest jedną z nowszych i coraz bardziej popularnych form konsultacji społecznych. Metoda ta została opracowana w latach 80. XX w. przez Jamesa Fishkina, kierownika Centrum Demokracji Deliberatywnej na Uniwersytecie Stanforda w Kalifornia (Pytasz 2015, s. 36).

Sondaż deliberatywny łączy w sobie techniki badań opinii publicznej i publicznej deliberacji. Ma to na celu uzyskanie hipotetycznej prezentacji tego jak wyglądałaby opinia publiczna, gdyby obywatele byli bardziej świadomi/doinformowani w danej kwestii. W ostatnich 10. latach można zaobserwować zwiększone zainteresowanie tą metodą w różnych kręgach, począwszy od formalnych, tj. parlamencie, partiach politycznych, ruchach społecznych, a na nieformalnych rozmowach politycznych w domach skończywszy (Neijens 2008, s. 25–31). Rosnąca popularność forów internetowych oraz innych dyskusji w formie elektronicznej (Internet) przyczyniła się do rozpowszechnienia procesu deliberacji (Neijens 2008, s. 26).

Warto wspomnieć, iż sondaż deliberowany[®] to metoda objęta patentem, a jej wykorzystanie wymaga zgody autora, zaś w czasie jej wykorzystania powinien być obecny sam jej autor oraz jego zespół (Kubiak, Krzewińska 2012, s. 9). Koszt licencji na wykorzystanie metody to ok. 65 tys. dolarów. W przypadku sondażu deliberatywnego – tak jak we wcześniej wspomnianych metodach – uzyskane wyniki mogą nakłaniać decydentów do wzięcia tych wyników pod uwagę przy podejmowaniu ważnych decyzji dotyczących badanej grupy (Kubiak, Krzewińska 2012, s. 9).

Anna Kubiak i Aneta Krzewińska podkreślają, że „zdaniem teoretyków demokracji deliberatywnej, właśnie dzięki namysłowi (*deliberation*) można przezwyciężyć ograniczenia charakterystyczne dla poglądów indywidualnych, prywatnych i podnieść jakość procesu publicznego podejmowania decyzji” (Kubiak, Krzewińska 2012, s. 10). Autorki analizując literaturę przedmiotu

podkreślają, że takie podejście charakteryzuje się trzema ważnymi z punktu widzenia jednostki i społeczeństwa cechami (Kubiak, Krzewińska 2012, s. 10):

- 1) może budować świadomość jednostek, a w konsekwencji ułatwiać im rozumienie złożonych kwestii świata publicznego;
- 2) umożliwia odkrycie aspektu ideologicznego określonych stanowisk i preferencji, ujawnić ich jednokierunkowość, partykularyzm, ograniczenia i zniekształcenia ideologiczne;
- 3) wpływa na dynamiczne kształtowanie opinii publicznej;
- 4) pozwala na zastąpienie języka interesu językiem zrozumiałym dla ogółu.

Metoda deliberatywnego ustalenia preferencji opinii publicznej rozpoczyna się zazwyczaj od etapu przygotowania materiałów informacyjnych prezentujących możliwie bezstronne rozwiązania wybranego zagadnienia oraz alternatywne propozycje działań, opracowywane przy współpracy władz lokalnych i instytucjonalnych interesariuszy. Kolejnym krokiem jest dobór reprezentatywnej próby, na której przeprowadza się sondaż bazowy dotyczący opracowanych wcześniej rozwiązań. Spośród respondentów biorących udział w sondażu losuje się grupę, którą zaprasza się do uczestnictwa w debacie publicznej, wkładając maksymalny wysiłek w zachęcenie wylosowanych jednostek do uczestnictwa w deliberacji. Uczestników wyposaża się z wyprzedzeniem w materiały informacyjne dotyczące proponowanych scenariuszy rozwiązań. Po zebraniu uczestników na miejscu spotkania następuje omówienie metod pracy, podział badanych na mniejsze grupy oraz przydzielenie do każdej z nich moderatora, który utrzymuje ustrukturyzowany charakter dyskusji i zapewnia równe szanse zabrania głosu każdemu członkowi grupy. W przypadku wątpliwości grupy mogą wezwać ekspertów lub decydentów, z zastrzeżeniem, że osoby te mają odpowiadać na pytania, nie zaś przekonywać czy indoktrynować. Następnie wszyscy badani spotykają się na sesji plenarnej, na której możliwe jest wysłuchanie informacji o pracy innych grup oraz zadawanie pytań. Ostatni etap stanowi wyrażenie preferencji przez zebranych w procedurze tajnego głosowania. Czasami przeprowadza się dodatkowo ponowne badanie sondażowe wśród respondentów, którzy brali udział w sondażu bazowym, jednak nie uczestniczyli w debacie. Metoda ta pozwala na poznanie rozkładu opinii z zapewnieniem badanym pełnego dostępu do informacji. Wynik nie jest wiążący dla władz, zaś siła werdyktu ma charakter zwyczajowy (<http://konsultacje.um.warszawa.pl/content/sondaz-deliberatywny>).

James S. Fishkin wyróżnił kilka najważniejszych punktów, o których należy pamiętać przy posługiwaniu się metodą sondażu deliberatywnego (Fishkin, Luskin 2005, s. 290–292, podają za: Neijens 2008, s. 30):

- uczestnicy są reprezentatywni (stanowią reprezentatywną grupę);

- opinie często się zmieniają;
- intencja (do) głosowania często się zmienia;
- uczestnicy uzyskują / zdobywają informacje;
- zmiany opinii i intencji do głosowania są motywowane (uzyskiwanymi) informacjami;
- zmiany opinii i intencji do głosowania nie są związane z pozycją społeczną (demografia społeczna);
- preferencje polityczne i intencje do głosowania są bardziej przewidywalne po rozważaniach / obradach i zależą bardziej od normatywnie pożądaných kryteriów;
- preferencje nie zawsze „polaryzują” (różnicują się) w grupach;
- preferencje nie zawsze „homogenizują” się (są jednolite) w grupach.

Nieco inną metodą badania są „sądy obywatelskie” (*Citizens’ Jury*), które jak wskazuje nazwa, przypominają rozprawę sądową przeprowadzoną na wzór sądów amerykańskich. Uczestników badania nazywa się *przysięgłymi*, zaś zapraszanych specjalistów – *świadkami*. Metoda ta zastrzeżona jest w Stanach Zjednoczonych, prawa do niej posiada organizacja non-profit The Jefferson Center. Poza granicami USA używanie nazwy oraz organizowanie sądów obywatelskich może odbywać się bez konieczności uzyskania licencji. Sądy obywatelskie są metodą badawczą, w której zawarta jest również istotna funkcja praktyczno-użytkowa – inicjatorzy lub interesariusze mogą wykorzystać otrzymane rezultaty do podjęcia decyzji w istotnych kwestiach społecznych, politycznych, ekonomicznych (Krzewińska 2012, s. 10–11). Metoda ta służy podejmowaniu decyzji przez grupę osób, na podstawie deliberacji, a dodatkowo daje możliwość do uzyskania danych na temat tego co myślą ludzie, jakie mają stanowiska wobec konkretnych problemów oraz jakie czynniki wpływają na zmianę tych stanowisk. Zasięg tego typu przedsięwzięcia może mieć charakter lokalny (mieszkańcy wybranej ulicy), regionalny (województwo) lub państwowy. Ława przysięgłych powinna liczyć od 12 do 20 osób, losowo dobranych spośród respondentów biorących udział w sondażu bazowym na temat kwestii będącej przedmiotem sądu. Uczestnicy sądu powinni być reprezentacją populacji pod względem najważniejszych cech społeczno-demograficznych. Wybór techniki badawczej do przeprowadzenia sondażu bazowego zależy od preferencji badacza. Sądy obywatelskie trwają przeważnie 4–5 dni, po około 8 godzin dziennie (Krzewińska 2012, s. 12–16). Pomieszczenie, w którym ma odbywać się sąd należy przygotować na wzór prawdziwej sali sądowej, tzn. zaplanować miejsce dla ławy przysięgłych, miejsce do składania zeznań przez świadków-ekspertów oraz ławy dla obserwatorów. Przebieg obrad warto zarejestrować za pomocą dyktafonu lub kamery, bądź wyznaczyć do tego celu protokolant-

ta (Jak rozmawiać z mieszkańcami? 2012, s. 4). Pierwszy dzień przeznaczają się na zapoznanie badanych z zasadami procedowania. Należy też zapewnić przysięgłym czas na przedstawienie się innym uczestnikom. Kolejny etap stanowi przesłuchanie świadków, w których rolę wcielają się eksperci z danej dziedziny. Ich zadaniem jest przedstawienie wybranego problemu w sposób wiarygodny i neutralny. Można też zamiast świadków dobrać adwokatów, z których każdy będzie prezentował tylko jedno z rozwiązań. W obu przypadkach eksperci mają dostarczyć uczestnikom kompletną i bezstronną wiedzę (Krzewińska 2012, s. 12–16). W obradach sądu mogą uczestniczyć także obserwatorzy, np. mieszkańcy danego terenu, a ich liczba nie jest limitowana (*Jak rozmawiać z mieszkańcami?* 2012, s. 3–4). Po zakończeniu etapu przesłuchań przeznaczają się 1–2 dni na deliberację przysięgłych, której efektem ma być wypracowanie satysfakcjonujących dyrektyw.

W sytuacji niemożliwości osiągnięcia konsensusu dopuszcza się głosowanie nad przyjęciem bądź odrzuceniem ustaleń w danej kwestii. Proces deliberacji jest nadzorowany przez wyszkolonego facylitatora. W przypadku złożonych problemów, wymagających rozważenia wielu drobnych ustaleń i podjęcia szczegółowych decyzji, aby nie przedłużać czasu deliberacji, warto podzielić uczestników na mniejsze podgrupy mające opracować konkretne zagadnienia, a następnie zaprezentować je na forum grupy, która podejmuje decyzję czy je przyjąć, czy odrzucić. Wszystkie wypracowane przez ławę przysięgłych dyrektywy należy spisać i przedstawić zebranim przed ich oficjalnym ogłoszeniem decydem (Krzewińska 2012, s. 12–16).

Deliberacja, mapowanie i *photovoice* nie ograniczają się tylko do upowszechniania wiedzy, informacji i wymiany poglądów. Często umożliwiają głębszą analizę danego zjawiska, jego ocenę, a tym samym uzupełniają sądy wypracowywane grupowo.

Windshiels Survey, Walking Survey, Video tour

Kolejne dwie metody wpisujące się w kategorię badań w działaniu, wywodzące się z etnografii, bazują na prowadzeniu notatek oraz elementach sondażu diagnostycznego. Pierwsza z nich *Windshiels Survey*² (podróż badawcza – tłum. własne) – najczęściej jest prowadzona przez pracowników socjalnych i skoncentrowana na systematycznych obserwacjach obiektów fizycznych (bu-

² Zaproponowano własne tłumaczenie dla *Windshiels Survey*. Metoda ta nie była do końca zdefiniowana na gruncie polskiej metodologii badań, w wolnym tłumaczeniu jej nazwa oznacza „zza okna pojazdu”; proponujemy określenie „podróż badawcza”.

dynków, ulic), jak również zjawisk społecznych, np. na cechach badanego wycinka rzeczywistości (okolicy/sąsiedztwa, w której zamieszkuje dana społeczność). Badanie to wykonywane jest z poruszającego się pojazdu (np. auto, tramwaj, autobus, pociąg). Są to często obserwacje nieformalne i stosuje się wówczas, gdy mamy do zbadania duży teren. Badacze wychodzą z założenia, że to co chcemy zdiagnozować może być zaobserwowane z „ulicy” (Silverman, Patterson 2015, s. 57–58).

Druga metoda, *Walking Survey* (spacer badawczy)³, to systematyczne obserwacje czynione podczas spaceru z badanym, połączone z nagrywaniem na dyktafon jego wypowiedzi lub utrwalaniem przez kamerę (wideo-zwiedzanie)/ aparat fotograficzny doświadczanej przez niego przestrzeni (<http://www.tworzeniekultury.pl/spacer.html>). Metoda ta jest bardzo przydatna kiedy musimy zaobserwować szczegóły lub ukryte znaczenia, dlatego często jest uzupełnieniem podróży badawczej (Silverman, Patterson 2015, s. 57–58). Spacer badawczy można realizować na dwa sposoby:

- jednorazowo angażując jednego badanego – mieszkańiec danej społeczności lub ochotnik zainteresowany potencjalnymi zmianami na danym terenie dokonuje opisu swoich wrażeń podczas spaceru po wybranej okolicy. Badacz na bieżąco zapisuje uwagi oraz przeprowadza wywiad z respondentem, korzystając przy tym z wytycznych służących pozyskaniu danych zgodnych z celem badania, opracowanych wcześniej (<http://konsultacje.um.warszawa.pl/content/spacer-badawczy>). Zastrzega się jednak, by wywiad nie przybrał formy bezosobowych pytań i odpowiedzi, badacz nie odgrywa bowiem roli zdystansowanego eksperta, ale wchodzi w świat osoby badanej, stając się jego częścią, zaś wiedza budowana jest w rozmowie, przestrzeni i ruchu. Tak rozumiany spacer badawczy jest szczególnie przydatny do badania przestrzeni w kontekście istniejących w niej skryptów społecznych i kulturowych (<http://www.tworzeniekultury.pl/spacer.html>).
- wspólna terenowa wizja lokalna – w spacerze po terenie bierze udział grupa złożona zarówno z mieszkańców, jak i ekspertów, którzy na bieżąco wyjaśniają kwestie techniczne lub prawne ograniczenia związane z wprowadzaniem zmian będących przedmiotem badania (Miejski Niezbędnik Konsultacyjny 2015, s. 22). Ten sposób znajduje zastosowanie podczas konsultacji społecznych, np. w związku z przystosowaniem przestrzeni dla określonych grup: osób niepełnosprawnych, osób

³ Metoda ta występuje również pod nazwą *guided tour* lub *guided-walking*.

z dziecięcymi wózkami, rowerzystów itd. (<http://konsultacje.um.warszawa.pl/content/spacer-badawczy>).

Etapy badania przebiegają następująco (Miejski Niezbędnik Konsultacyjny 2015, s. 22):

1. Wyznaczenie trasy przez badaczy z uwzględnieniem kluczowych miejsc i problemów.
2. Wybór sposobu pokonania trasy – pieszo, autobusem lub inną formą transportu.
3. Badacz i badany lub grupa mieszkańców i ekspertów wspólnie wyruszają w trasę.
4. W trakcie badania badacz lub grupa notuje, rejestruje za pomocą kamery, wykonuje szkice, zdjęcia związane z wybraną przestrzenią. Dopuszcza się także wizyty w różnych obiektach, zgodnie z potrzebami uczestników badania, oraz interakcje i rozmowy z osobami spotkanymi podczas spaceru.
5. W przypadku formy zbiorowej na koniec grupa podsumowuje wyniki wycieczki.
6. Badacz notuje wnioski oraz przygotowuje sprawozdanie ze spaceru w formie użytecznej do dalszych faz planowania (fotoesej, wideoopowieści, interaktywne mapy).

Podróż badawcza i spacer badawczy są wykorzystywane komplementarnie. Często pomocne są przy ocenie głównych potrzeb społeczeństwa czy danej wspólnoty, np. poziomu biedy na danym obszarze, poziomu zniszczeń budynków, bezdomności czy prostytucji. Mogą być prowadzone indywidualnie bądź grupowo. Ważne jest, tak jak w przypadku mapowania, aby przeszkolić osoby biorące udział w badaniu, przedstawić im cel planowanych obserwacji. Często w badania te angażuje się osoby z sąsiedztwa, tj. członków społeczności lokalnej, która podlega obserwacji. Na przykład jeśli badania dotyczą jakości szkół publicznych, mogą w nich wziąć udział uczniowie lub nauczyciele (Silverman, Patterson 2015, s. 57–58). Zakłada się, że dzięki korzystaniu z osobistych doświadczeniach jednostki, metody te pozwalają uchwycić nieoczywiste i niewidoczne dla decydentów potrzeby czy problemy pojawiające się w danej społeczności (<http://konsultacje.um.warszawa.pl/content/spacer-badawczy>). Warto podkreślić, że są to badania bardzo zawężone i skoncentrowane na danym miejscu, ale nie zajmują dużo czasu (Silverman, Patterson 2015, s. 57–58). Badacz szybko uzyskuje obraz tego co bada – rezultaty są już widoczne podczas pierwszego spaceru lub podróży.

Spacer badawczy został wykorzystany m.in. w projekcie „Alternatywna mapa miasta”, zrealizowanym na przełomie kwietnia i maja 2010 roku w Po-

znaniu przez Waldemara Rapiora. „»Alternatywna mapa miasta« miała uchwycić subiektywne doświadczenie, coś, co jest ulotne, związane z interakcją między ludźmi a materialną przestrzenią, która kształtuje nasze przyzwyczajenia. Każdy z badanych stworzył własną mapę, swoje »miasto w mieście«” (<http://archiwumwizualne.pl/projekt/alternatywna-mapa-miasta/>). Spacery z mieszkańcami Poznania trwały od około 25 minut do 2 godzin, zaś badania były prowadzone w taki sposób, aby ukazać doświadczaną przestrzeń trójaspекtowo: poprzez narrację, obrazy (zdjęcia obiektów ważnych dla badanych) a także poprzez mapy będące zapisem drogi przebytej z badanym (<http://archiwumwizualne.pl/projekt/alternatywna-mapa-miasta/>). O efektach projektu można przeczytać na stronie www.tworzeniekultury.pl/spacer.html.

Zbliżoną metodą do wyżej opisanych jest wideozwiedzanie (*video tour*). Zdaniem prekursorki tej metody, Sarah Pink, „wideo nie jest jedynie narzędziem zbierania danych, lecz technologią, która uczestniczy w negocjacji relacji społecznych, oraz medium, dzięki któremu tworzy się wiedzę etnograficzną (Pink 2009, s. 213). Wideo jako metoda badawcza nie tylko ukazuje ludzkie działania jako dane wizualne, które będą poddawane analizie, lecz jest procesem, w którym tworzy się wiedzę. Poprzez długotrwałą obserwację uczestniczącą z użyciem kamery nie tylko dowiadujemy się, co i jak inni ludzie robią, ale także sami zaczynamy wchodzić w podobne praktyki. Metoda *video tour* polega na współpracy badacza i badanego, pozwala osiągnąć wgląd oraz zrozumienie społecznego i materialnego otoczenia, w którym żyją ludzie (Pink 2009, s. 135). Autorka proponuje następującą procedurę (Pink 2009, s. 135–138):

1. Pierwsze spotkanie z badanym – wywiad częściowo ustrukturyzowany, rejestrowany na dyktafon, dane dotyczące badanego oraz zdefiniowanie przez niego kwestii będących przedmiotem badania.
2. Wideozwiedzanie – przedstawienie przez badanych ich doświadczeń i wizji świata przy równoczesnym utrwalaniu ich na taśmie/nośniku. Badacz może zadawać pytania i nakierowywać „zwiedzanie” zgodnie z celami badania, wydobywając, rekonstruując oraz przedstawiając istotne z punktu widzenia tak badanego, jak i badacza, doświadczenia, powiązania, odczucia, emocje wspomnienia itp.
3. Transkrypcja i analiza otrzymanych danych.

Metody badawcze wykorzystujące rejestrację wideo umożliwiają badanie i rozumienie doświadczeń jednostki związanych ze wzrokiem i innymi zmysłami, będącymi częścią codziennego życia. Opisane procedura została zastosowana przez Autorkę m.in. w projekcie „Sprzątanie, domy i style życia” (Pink 2009, s. 138).

Zakończenie

Przedstawione, ze względu na ograniczenia miejsca, w dużym skrócie metody i techniki badania społeczności lokalnej i jej problemów zdają się dobrze wpisywać w myśl Heleny Radlińskiej, która postulowała, że świat społeczny można poznać tylko od wewnątrz, dzięki aktywnej i partnerskiej relacji badawczej, nakierowanej na zrozumienie konkretnego wycinka rzeczywistości. Taka relacja powoduje przekształcenie badanego stanu rzeczy, oddziałuje zarówno na badacza, jak i na badanych (Mocek i in. 2011, s. 3). Zaprezentowane metody mogą stać się „rzeczywistym procesem podejmowania wiążących decyzji” (Wesołowska 2010, s. 10). Należy pamiętać, że badanie-działanie wymaga od badacza, poza wiedzą i warsztatem, przede wszystkim wyobraźni społecznej i krytycznego spojrzenia na własne umiejętności, dzięki czemu jest on w stanie pełniej postrzegać podmioty badań oraz wiele interakcji i związków pomiędzy nimi (Mocek i in. 2011, s. 3).

Przedstawione w tekście możliwości metodologiczne w postaci metod partycypacyjnych zmierzały do zaprezentowania i zachęcenia pedagogów społecznych do wykorzystania ich we własnych aktywnościach badawczych. Przyznoszą one bowiem, naszym zdaniem, wartościowe poznawczo dane i mogą znacząco przyczynić się do zmiany badanej przestrzeni społecznej, co przecież jest zamiarem pedagogów społecznych. Autorzy w związku z tym starali się w sposób praktyczny przybliżyć możliwość wykorzystania opisanych metod.

Badanie i diagnoza problemów społecznych jest jednym z elementów refleksji i pracy pedagoga społecznego. Jak starano się ukazać, badacz dysponuje różnymi możliwościami metodologiczno-warsztatowymi, wykorzystanie których zależy od charakteru problemu oraz jego zasięgu. W tym wypadku, proponowane rozwiązania metodologiczne, poza zebraniem cennych danych empirycznych, mogą przynieść realną poprawę sytuacji badanej społeczności.

Literatura

- Amsten J., VanWynsberghe R. (2005), *Community mapping as a research tool with youth*, „Action Research”, Vol. 3(4).
- Cadag J., Gaillard J.C. (2012), *Integrating knowledge and actions in disaster risk reduction: the contribution of participatory mapping*, „Area”, Vol. 44.
- Červinková H. (2012), *Badania w działaniu i zaangażowana antropologia edukacyjna*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, nr 1.
- Chambers R. (2006), *Participatory mapping and geographic information systems: Whose map? Who is empowered and who disempowered? Who gains and who loses?*, „The Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries (EJISDC)”, Vol. 25 (2).

- Chambers, R. (2008), *PRA, PLA and pluralism: practice and theory*, [w:]: *The SAGE Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*, 2 wyd., P. Reason, H. Bradbury (red.), SAGE, London.
- Dudkiewicz M. (2011), *Metodologiczny kontekst badań aktywizujących*, [w:]: *Animacja Życia Publicznego. Analizy i Rekomendacje*, „Zeszyty Centrum Badań Społeczności i Polityk Lokalnych Collegium Civitas i Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL”, nr 5.
- Elster J. (red.) (1989), *Deliberation and constitution making*, [w:]: *Deliberative Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Konecki K. (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, PWN, Warszawa.
- Krzewińska A. (2012), *Sądy obywatelskie – kilka refleksji o metodzie*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica”, nr 42.
- Kubiak A., Krzewińska A. (2012), *Sondaż deliberatywny – inwentarz problemów*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 61(1).
- Mocek S., Krenz R., Frączak P., Salkowska M. (2011), *Od redakcji. Animacja Życia Publicznego. Analizy i Rekomendacje*, „Zeszyty Centrum Badań Społeczności i Polityk Lokalnych Collegium Civitas i Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL”, nr 5.
- Neijens P. (2008), *The Deliberating Public and Deliberative Pools*, [w:]: *The SAGE Handbook of Public Opinion Research*, W. Donsbach, M.W. Traugott (red.), SAGE, London.
- Pink S. (2009), *Etnografia wizualna. Obrazy, media i przedstawienie w badaniach*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Pytasz E. (red.) (2015), *Techniki i narzędzia prowadzenia konsultacji*, [w:]: *Włączenie nowych technik konsultacyjnych do konsultacji społecznych we Wrocławiu. Poradnik*, Wrocław.
- Rambaldi G. (2005), *Who owns the map legend?*, „URISA Journal”, 17.
- Reason P., Bradbury H. (red.) (2000), *Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*, SAGE, Thousand Oaks.
- Silverman R.M., Patterson K.L. (2015), *Qualitative Research Methods for Community Development*, Routledge, London.
- Susman G.I. (1983), *Action Research: A Sociotechnical Systems Perspective*, [w:]: *Beyond Method Strategies for Social Research*, G. Morgan (red.), SAGE, London.
- Urbanik A., Goldys A., Daszkowska-Kamińska A. (2010), *Diagnoza potrzeb młodzieży w środowisku lokalnym*, Polska Fundacja Dzieci i Młodzieży, Warszawa.
- Wang C., Burris M.A. (1997), *Photovoice: concept, methodology, and use for participatory needs assessment*, „Health Education & Behavior”, Vol. 24(3).
- Wasilewski J. (2007), *Demokracja deliberatywna: stanowiska i nadzieje*, [w:]: *Konflikty międzygrupowe. Przejawy, źródła i metody rozwiązywania*, K. Skarżyńska, U. Jakubowska, J. Wasilewski (red.), Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”, Warszawa.
- Wesołowska E. (2010), *Deliberatywne rozwiązywanie konfliktów wartości. Wielość dróg do porozumienia*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn.

Źródła internetowe

- Emmel N. (2008), *Participatory social mapping: an innovative sociological approach*, „Real Life Methods”, <http://eprints.ncrm.ac.uk/540/2/2008-07-toolkit-participatory-map.pdf> (data pobrania: 30.11.15).

- Miejski Niezbędnik Konsultacyjny*, cz. 2: *Instrukcje i materiały pomocnicze*, Materiał opracowany w ramach doradztwa prowadzonego przez Instytut Spraw Publicznych w projekcie „Obywatelska Dąbrowa”, Urząd Miejski w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza, dostęp na: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:R_BwsA6X3UgJ:ngo.dabrowa-gornicza.pl/downloads/2015-07-08_08-53-21845035/Niezb%25C4%2599dni-k%2520%2520instrukcje%2520i%2520materia%25C5%2582y%2520final.pdf+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl (data pobrania: 9.12.15).
- Jak rozmawiać z mieszkańcami?*, tekst przygotowany we współpracy z Pracownią Zrównoważonego Rozwoju w ramach akcji „Masz Głos, Masz Wybór”, <http://www.maszglos.pl/wp-content/uploads/2012/04/Jak-rozmawiac-z-mieszkancami.pdf> (data pobrania: 15.11.15).
- Projekt „Tworzenie kultury – badanie uczestnictwa w kulturze”*, <http://www.tworzeniekultury.pl/spacer.html> (data pobrania: 30.11.15).
- The IFAD adaptive approach to participatory mapping Design and delivery of participatory mapping projects* 2010, http://www.ifad.org/pub/map/pm_ii.pdf (data pobrania: 9.12.15).
- <http://archiwumwizualne.pl/projekt/alternatywna-mapa-miasta/> (data pobrania: 11.12.15).
- <http://konsultacje.um.warszawa.pl/content/sondaz-deliberatywny> (data pobrania: 9.12.15).
- <http://konsultacje.um.warszawa.pl/content/spacer-badawczy> (data pobrania: 9.12.15).
- <http://linkage.iop.krakow.pl/pl/mapowanie-partycypacyjne> (data pobrania: 7.10.15).